

<http://dx.doi.org/10.18778/2544-1795.02.21>

Dorota Golek-Sepetliewa

Uniwersytet Śląski w Katowicach
dorota.golek-sepetliewa@us.edu.pl

БЪЛГАРСКАТА ПОЕЗИЯ ПРЕЗ 90-ТЕ ГОДИНИ НА XX ВЕК И КУЛТУРНАТА ПАМЕТ

Българската поезия от 90-те години се развива в специфични условия, свързани главно с динамиката на трансформационните процеси и множеството цивилизационни, културни, политически и икономически промени. Българската литературоведка Розалия Ликова обръща внимание на силния резонанс в отразяването на радикалните и многообразните обрати в поезията [Ликова 2001: 237]. Това явление не е уникално, като вземем предвид традициите на българската литература, нейната социална функция и идентификационни стратегии, както и огромното ѝ значение за формирането на националната идентичност, националния мироглед и ценностна система [Georgiew 2003: 26]. В литературоведските изследвания, студии, статии, очерци, посветени на поезията от 90-те години на миналия век, се наблюдават трудности във формирането на еднозначна доминанта в развитието на поезията, значително поетическо събитие, категоричен отговор за идейна характеристика и художествени особености [Дойнов 2007а: 59; Кирова 2002: 82]. В съвременните поетически представи текстът е нещо хетерогенно, отворено, очаровано от логиката на допълнителността, от размиването на границите. Това води до констатацията за нееднородността като фундаментален принцип на поетическия дискурс. Трудно е да се изтъкнат недвусмислено източниците на вдъхновение и очарование, които са в същата степен фолклорна традиция, митология, история, философия и културна памет. Пламен Дойнов твърди, че „като никоя друга област на културата в края на XX век, поезията е неразривно свързана с повтарящите се структури на езика и литературната традиция и същевременно именно в поезията протичат най-ускорените и видими промени – традицията се умножава в традиции, въвеждат се българските модели на европейски и световни художествени движения, преработват се основанията и целият литературен език“ [Дойнов 2007а: 36]. До подобни изводи стига Бойко Пенчев, който подчертава, че „постмодернизмът е основан върху схващането за незавършеността на чуждото слово.

Ако можем да говорим за някаква постмодернистка утопия, то това би било онова културно пространство, в което гласовете на миналото доразвиват своите интенции и интуиции, контактуват със съвременността, без да могат да се изчерпят докрай“ [Пенчев 1998: 12].

През последното десетилетие на миналия век в българската поезия се появява силна идейна нагласа за промяна. Издавани са книги с разнообразни художествени търсения, тенденциите за развитие са хетерогенни и динамични, като водят до комплексна смяна на поетическия език. Свободата на словото, след дълги години на задължителна, идеологически наложена парадигма за художествена естетика, поражда ентузиазъм в преоткриване на традицията, умножаване на нейните значения. Тенденциите в развитието на българската поезия от 90-те не отминават заедно с края на века, но имат продължение през първото десетилетие на двадесет и първи век.

Първоначалният ентузиазъм, наблюдаван в първите години на трансформацията, скоро се превръща в чувство на разочарование, в контекста на задълбочаващите се многоизмерни кризи в обществения живот. Многопластовите промени на цивилизационните парадигми през 90-те години от миналия век предизвикват чувство за несигурност и нестабилност, и довеждат до сложни идентификационни проблеми. Пламен Дойнов определя периода след 1989 г. като „битка за миналото“ – борба за тълкуването му, за поставяне на акценти върху едни събития и особености, и за negliжиране на други“ [Дойнов 2007а: 25]. Тези интерпретационни сблъсъци довеждат до безкрайни недоразумения и несъгласия между дебатиралите страни. Горчивината намира отражение и в поезията под формата на интензифициране на сериозни идентификационни проблеми на лирически субект. Поетите имат усещане за несигурността на света, разпокъсаността на паметта за миналото, разпространението на конфликтите за тълкувания на миналото, за отслабената памет, която в миналото е спомагала категорично да се определя колективната идентичност. В този контекст многопосочното и с множество проявени форми завръщане в миналото, базирането върху избрани елементи от българската културна памет, до голяма степен спомагат за възстановяване на разклатената ценностна система, справяне със симптоми и белези от миналото и настоящето.

През последния половин век все по-ясно започва да се очертава тенденцията към разкриване на връзката между памет и литература. Според полския литературовед Ришард Нич забележимо е внимателно и задълбочено тълкуване на понятието *културна памет* като особен статус на литературата [Nysz 2012: 46]. Литературните изследвания, фокусирани върху взаимоотношенията памет и литература, възприемат художествените текстове като медиум на културната памет и като източници на индивидуална и колективна идентичност, които, позовавайки се на думите на Ангар Нюнинг, „генерират културни познания за това, кое е свое (познато) и за това, кое е различно (чуждо) [Nünning 2010: 118]. Според Астрид Ерл литературните произведения реализират сложни паметно-културни функции, например пренасяне на

схеми, необходими за кодирането на биографии, изграждане на представи за натрупания житейски опит, циркулация на изображенията за историята, преговаряне с взаимно конкурентни паметни, както и размисъл върху възникващи проблеми и процеси в областта на колективната памет [Erl 2009: 211]. Литературата, тълкувана като медиум, предоставя съдържанието, което става част от общата памет. На това място трябва да се подчертае важната функция на литературния канон, който обосновава колективната идентичност и памет на дадените народи, групи или общности.

Важен принос в изследванията върху взаимовръзката между литература и памет дават концепциите за културната памет и културата на паметта на Алайда и Ян Асман. Немските културолози разграничават и описват културната памет и индивидуалното изкуство на паметта, изброяват редица обществени практики на запомняне, забравяне, припомняне, начини на събиране, конструиране и предаване на представите за миналото. Ян Асман описва и различава две проявления на колективната памет като двата начина на запаметяване: комуникативната памет и културната памет. Взаимовръзката се осъществява с преобразуването на комуникативната памет в културна. Типичната комуникативна памет е паметта на поколенията, която се отнася до спомените от близкото минало, предавани устно, по неформален начин. Определена социална група придобива комуникативната памет в историческия процес, тя възниква в конкретно време и преминава, когато членовете на групата със същата тази памет си заминават [J. Assmann 2016: 66]. За разлика от този режим на запаметяване, парадигмата на културната памет се определя като символна и абстрактна. Културната памет е вид колективна памет, но тъй като спомнянето не се основава върху абстрактни форми, а върху конкретен образ, то се свързва с материалния символ като предмета, определящ самоличността на групата. Образите на паметта винаги имат пространствено-времева координираност [Неделчева 2010: 219]. Колективната памет се укрепва чрез кристализация на смисли, които отразяват зависимостта от пространството и времето. Значителните за дадена група истини се явяват под формата на събитие, лице или място. Миналото за колективната идентичност не е затворено ценностно времепространство. Паметта на групата има реконструктивна същност, миналото е изградено и реконструирано в зависимост от социалната рамка на съответното променливо настояще [J. Assmann 2009: 75]. Според Алайда Асман културната памет е свързана със субекта, който функционира като неин носител или гарант. Колективните субекти учредяват себе си въз основа на паметта, където са депозираны определени схеми за помнене на миналото [A. Assmann: 2009: 134]. Културната памет се основава на запаметяването и забравянето, които са свързани с културната циркулация на текстове. Културната памет съхранява от миналото само онова, което даденото общество възприема за важно и значително. Абстрактната и символната същност на културната памет правят връзката с каноничната памет, както и със значителната роля на нейните създатели (институции), които са отговорни за тълкуването и подбора

на запомнените факти. Затова, според Асман културната памет, за разлика от комуникативната, се основава на институционализираната мнемотехника [J. Assmann 2009: 66].

Българската поезия през последното десетилетие на миналия век отразява промени в културата на паметта, във функционирането на колективната и културната памет, във възприемането на историческото минало, както и води диалог с разнородни национални представи за миналото, културното наследство и литературната традиция. Редица съвременни поети могат да бъдат определени като „поети на паметта“, чиито художествено-творчески решения са свързани преди всичко с включване на многобройни елементи от миналото в структурата на лирическия текст. Предмет на интерес е националната традиция като източник на общоприети ценности, събития и фигури от миналото, места на паметта, които умножават значенията на миналото. Традицията за българските поети от 90-те години на миналия век не е чужда и налагана ценност, а прониква и изпълва тяхното творчество. В тясна връзка с литературното наследство (в най-голяма степен от епохата на българското възраждане) са създавани нови, оригинални и неповторими текстове. Литературната традиция не спира да вдъхновява и въздейства на съвременното поетично изкуство, продължава да живее благодарение на специфичните ѝ употреби в настоящето.

Трябва да се отбележи, че в изследванията върху паметта, миналото доминира над настоящето [Nałas 2012: 11]. Но до голяма степен се осъществява и обратната връзка – чрез анализа на конструкта на паметта могат успешно да се разглеждат проблемите на настоящето, да се описват нови културни феномени, тяхното формиране, легитимиране и присъствие във връзка с миналото. Чрез реконструиране на менталните структури, които недвусмислено се отнасят до миналото, например образи, митове, стереотипи, появяват се нови тълкувания и преценки за отминалите времена. Начините за боравене с миналото определят също така съвременната ценностна система и евентуалните представи и надежди за бъдещето.

Българският поет и литературовед Пламен Дойнов отбелязва в изследванията си една от представителните черти на българската поезия от 90-те години - т. нар. „пренаписване на традицията“ [Дойнов 2004: 18], която се изразява във фокусиране върху културни фигури на паметта, оживяване на национални и литературни герои, мотиви и идеи, автори, теми и митове и културна памет. Връзката с миналото в поетическите текстове се осъществява чрез стратегиите на препращане към езикови структури от литературните традиции (както българска, така и западноевропейска), чрез завръщане на отминали стилове и актуализация на познати фрази от националния литературен процес. Диалогът с миналото, изграден под въздействието на неоавангардните и постмодерните тенденции, подновява езика на поезията. Прилагането на елементите от културното, историческото и литературното наследство допринася за многоизмерната същност и семантична претовареност в поезията. Съществуват и нови интерпретации на многобройни еле-

менти от културната памет, оригинални тълкувания и преценки за миналото. Миналото е налице в настоящето, настъпва стопяване на дистанцията, променят се отношенията между настоящето и миналото, времето и мястото. Процесът на пренаписване на традициите се осъществява чрез засилване на диалогичността и интертекстуалността [Дойнов 2007б: 42]. Затова литературната творба придобива диалогичен и палимпсестен характер, и може да се определи като мрежа от метатекстови препратки.

Същите въпроси са изтъкнати и от поета и литературовед Пламен Антов, който твърди, че българският постмодернизъм (който е прилаган най-вече в поезията) обновява художествения език и смело борави със свръхсериозни идеологически конструкти като литературния канон [Антов 2016: 34]. Поетите се заемат с идеологическия език на *Българското*, мислено като идеологически конструкт на класическата българска Модерност – нейният най-важен, фундаментален метаразказ. И по-точно – *Българското* като синкретична, свръхедра общностна идеологема, обозначаваща монументалното българско битие, произведено чрез абсорбиране на реалната История от митоургичния език на литературния канон [Антов 2016: 93]. Антов твърди, че

като идеологически конструкт, *Българското* има две основни характеристики – то е телеологично локализирано във Възраждането и произведено от литературния канон. [...] *Българското* е синкретична свръхценност, която съдържа идеалните общностни ценности едновременно в техния висок историко-героичен аспект [...] и в техния нисък, битово-патриархален аспект [...] [Антов 2016: 94].

Специално място в тенденцията за пренаписване на традициите и боравенето с културната памет в поезията от 90-те години заемат Ани Илков: *Любов към природата* (1989), *Поля и мостове* (1990), *Изворът на грознохубавите* (1994), *Етимологика* (1996), *Зверове на август* (1999); Пламен Дойнов: *Висящите градини на България* (1997). Пламен Антов: *Сантиментална география* (2000). Златомир Златанов: *На острова на копрофилите* (1997). Божидар Богданов: *Българско народностно тяло* (1997). Георги Господинов: *Черештата на един народ* (1996). Бойко Пенчев: *Слизане в Египет* (2000). Редица лирически текстове от посочените сборници се характеризират с предлагане на нови интерпретации върху утвърдени представи за миналото, откриване на следи на манипулирано минало, припомняне на прабългарски, тракийски и славянски корени на културата, средновековни военни победи, критически и ироничен диалог с историческото минало и литературния канон, репрезентация на травматичната памет, преоткриване на традицията и културното наследство, освежаване на паметта за национални герои (Васил Левски, Хаджи Димитър, Кирил и Методий, Петър Берон, Иван Вазов, Христо Ботев). Дойнов на въпроса защо все пак пренаписващите поети на 90-те предпочитат едни периоди повече от други, едни персонажи и теми повече от други, отговаря по следния начин: „За тях например началото на 20-те и 30-те години е по-малко интересно, отколкото началото на века, те проявяват повишен интерес към Възраждането и времето на На-

родната република, а Античността си остава предпочитан резервоар за нови и нови лирически истории. Защото тези поети имат повишен интерес към чувствителните места на езика, към осъзнаване на несигурността на света, разграждането и съграждането на Аза при срещата му с агентите на миналото и съвременността, любимите им теми са митовете за произхода и архетиповете на човешкото поведение, проблематичното състояние на раздвоеност между висока и ниска култура, идейно-естетическото изчерпване на поетическите модели, усещането за епистемологичната безпомощност на науката, осъзнаването на езиковостта на съществуването“ [Антонова 2013]. Художествените текстове притежават способността да създават нови спомени чрез формиране на субективни представи за миналото, да поставят под съмнение традиционните интерпретации за историята. До голяма степен предлагат нови ценности в културата на паметта, благодарение на съживяването на националното и литературното наследство. Следва диалогът, призоваването, преосмислянето, тълкуването и реконструкцията на традицията. Историческата, културната и литературната традиция се явяват като спорни елементи в действителността, белязана с кризисни изживявания.

Според Пламен Антов на фона на 90-те години и общата поезика на поколението, особено се отличава поезията на Ани Илков: „тя настойчиво оперира с националната митология, с Българското. Припомня, активира и преработва идеологически ботевско-вазовски гещалти – на Лудостта и Пиянството, на Безпаметството и Съня, на Героиката и Срама, на Изстъплеността и Робството, включва в нови контексти такива свръхозначени топоси като Балкана, Кръчмата, Градът“ [Антов 2010: 162]. Пак Пламен Дойнов подчертава, че в тенденцията на пренаписване, книгата на Златанов *На острова на копрофилите* има ключово място: „тя пряко участва в многогласието, съдържащо неразчленими снопове от фрагменти на пренаписвания на персонажи, митове, сюжети, на цели дискурси и лирически периоди“ [Антонова 2013]. Поетите създават текстове, като личности, принадлежащи към общността на националната памет. Образите на паметта пресъздават историята. Културната памет, която има своето представяне в поетичните текстове, е ориентирана към конкретни точки от миналото, подкрепена е от конкретни фигури. В поетичните текстове се разпространява определена визия за родното минало. Чрез присъствието на миналото в поетическото пространство, следва, от една страна актуализация на националните фигури на паметта, а от друга – създаване на критичен поглед върху доминиращите културни конструкции за паметта.

Поетическото творчество, по думите на Тереса Косткевичова „като вид културен дискурс, се отнася към общия културен хоризонт и се вписва в мрежата от културни препратки“ [Kostkiewiczowa 2005: 40]. По този начин поезията става част от интертекстуалната социална, културна и историческа мрежа - общата памет. Поезията е източник на културни парадигми, а поетическите текстове създават модели и схеми, които определят връзката с реалността и формират фигури и представи за миналото, укрепват умствени структури, идващи от и отнасящи се до миналото – образи, символи, але-

гории, митове, стереотипи и фантазми, които пък от своя страна формират културната памет и идентичност, и опазват важни общностни ценности. Литературните репрезентации на паметта имат две важни цели – да запазят традиционните представи за миналото и да проведат диалог/спор с историята и традицията. Литературните текстове като медиум на културната памет включват миналото като структурен елемент, припомнят мотиви, образи и ситуации от литературния канон, регистрират разнородни, често противоречиви и конкурентни практики за помнене на миналото.

Библиография

- Антов П. (2010), *Поезията на 1990-те: Българско и постмодерно. Българският постмодернизъм. Контекст. Генезис. Специфика*, т. 3, Издателство „Жанет-45“, Пловдив.
- Антов П. (2016), *Българският постмодернизъм ХХI–ХХ в. Към философията на българската литература*, Издателство „Жанет-45“, Пловдив.
- Антонова А. (2013): *Национална научна сесия по повод 60-годишнината на Златомир Златанов*, „Електронно списание LiterNet“, бр. 10. https://litenet.bg/publish16/al_antonova/zlatomir-zlatanov.htm 31.01.2018.
- Дойнов П. (2004), *Литература в междувековието. Поглед към българската литература 2000–2003*, Издателство “Балкани“, София.
- Дойнов П. (2007а), *Българската поезия в края на ХХ век*, Част първа, Просвета, София.
- Дойнов П. (2007б), *Българската поезия в края на ХХ век*, Част втора, Просвета, София.
- Кирова М. (2002), *Критика на прелома: Нови явления и посоки в българската литература от края на ХХ век*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, Издателство „ПАН-ВТ“, София.
- Ликова Р. (2001), *Литературни търсения през 90-те години. Проблеми на постмодернизма*, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, София.
- Неделчева Т. (2010), *Културната памет*, [в:] „Многообразие в единството“, бр. 2, с. 215–222.
- Пенчев Б. (1998), *Тъгите на краевековието*, Издателство „Литературен вестник“.
- Assmann A., (2009), *Przestrzenie pamięci. Formy i przemiany pamięci kulturowej*, przeł. P. Przybyła, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa – współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 101–142.
- Assmann J. (2009), *Kultura pamięci*, tłum. A. Kryczyńska-Pham, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa – współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Wydawnictwo Universitas, Kraków, s. 59–99.
- Assmann J. (2016), *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, przeł. A. Kryczyńska-Pham, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Erl A. (2009), *Literatura jako medium pamięci zbiorowej*, tłum. M. Saryusz-Wolska, [w:] *Pamięć zbiorowa i kulturowa – współczesna perspektywa niemiecka*, red. M. Saryusz-Wolska, Wydawnictwo Universitas, Kraków.
- Georgiew N. (2003), *Stosowalność i niestosowalność literatury bułgarskiej*, przeł. A. Flisiak. „Opcje“, nr 2, s. 26–29.
- Hałas E. (2012), *Przedmowa*, [w:] *Kultura jako pamięć. Posttradycyjne znaczenie przeszłości*, red. E. Hałas, Wydawnictwo Nomos, Kraków, s. 11–14.
- Kostkiewiczowa T. (2005), *Historia literatury w przebudowie*, „Teksty Drugie“, nr 1–2, s. 22–43.
- Nünning A. (2010), *Światy – światopoglądy – sposoby tworzenia światów: o wiedzy w literaturze i o zadaniu literaturoznawstwa*, przeł. K. Kuczma, „Teksty Drugie“, nr 3, s. 109–125.
- Nycz R. (2012), *Poetyka doświadczenia. Teoria – nowoczesność – literatura*, Wydawnictwo Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa.

Dorota Golek-Sepetliewa

BULGARIAN POETRY IN THE 90. OF THE XX CENTURY AND CULTURAL MEMORY

(Summary)

The purpose of the article is to discuss the issues related to Bulgarian poetic works of the 1990s as a medium of cultural memory. Theoretical findings regarding the relationship between literature, memory (A. Nünning, A. Erl) and cultural memory (J. Assmann, A. Assmann) in literary science research have been presented. The current literary studies in the field of relations between the Bulgarian poetry of the 90s and its connections with the past, cultural memory and tradition (P. Doynov, P. Antov) have been discussed.

Various roles which Bulgarian poetic works (A. Ilkov, P. Doynov, Z. Zlatanov, P. Antov, B. Bogdanov, G. Gospodinov, B. Penchev) play in the field of the culture of memory have been described: dominate incorporating/refreshing the glorious and eminent national past into the structure of poetic texts, conducting a dialogue with the literary tradition in the form of rewriting it and redefining its meanings, holding a discussion with the national cultural heritage, updating places of cultural memory. It turns out, that poetic texts have the ability to create, reconstruct, affirm and transform memory, propose new versions of memory and form reflections taking place in the area of cultural memory.

Key words: Bulgarian poetry, cultural memory